

ПРОБЛЕМАТИКАТА НА ПОДГОТВИТЕЛНИТЕ РАБОТИ ЗА РЕЧНИКОТ НА МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКВНОСЛОВЕНСКИ РАКОПИСИ

Зденка РИБАРОВА, Скопје

Одделението за историја на македонскиот јазик при Институтот за македонски јазик во Скопје издаде 1978 година *Пробна свеска на Речникот на македонските црковнословенски ракописи*. На овој чекор Одделението се одлучи по 15-годишната работа врз ексерпирањето и проучувањето на изворите за Речникот со цел во пракса да ги провери досегашните принципи на работата, навремено да се даде поттик за обмислувањето и усовршувањето на лексикографската концепција и воедно да можат постепено да се подготват и обучат во лексикографската работа соработниците кои на ова поле досега се без потребното практично искуство.

Во сегашнава подготвителна фаза на работата се усредоточуваме кон обезбедувањето на условите кои се претпоставка за квалитетната изработка на идниот речник. Овие подготвителни работи паралелно се одвиваат во неколку насоки: продлабочување на знаењата за јазичниот систем одразен во македонските црковнословенски ракописи, обезбедување на материјалната база за Речникот и теоретска разработка на лексикографската концепција.

1. Деталното познавање на особените на јазичниот систем со кој работиме е неопходен услов за пронаоѓањето на адекватните лексикографски решенија и правилното решавање на лексикографските проблеми. Јазичните особености на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик биле повеќепати разгледувани, посебно од Б. Конески и Р. Угринова—Скаловска.¹ Драгоцените податоци донесуваат специјалните студии за јазикот на одделните македонски ракописи, како што се познатите дела на Јаѓиќ, Цонев, Шчепкин, Куљбакин, Илјински, Мошин, Конески и др. Проучувањето на јазикот и посебно на лексичкиот

¹ Види ги студиите на Б. Конески во книгата Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија, Скопје 1975; Р. Угринова—Скаловска, За некои особености на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик, *Slovo* 25-26, 1976, 175-184.

состав на спомениците коишто се користат како извори за Речникот е перманентна задача на сите соработници на Одделението. Тука можеме да ја споменеме работата на В. Десподова за лексиката на *Добромировото евангелие*, студиите на Г. Георгиевски за *Кратовското евангелие*, магистерската работа на К. Бицевска за јазикот на *Карпинскиот апостол* и др.²

Уважувањето на специфичните особености на црковнословенскиот јазик општо,³ како и конкретните особености на цсл. јазик употребуван во Македонија, го определуваат пристапот кон јазичниот материјал при неговата лексикографската обработка. Запознаеноста со особените на јазичниот систем во односниот период помага да се надмине проблемот кој произлегува од невозможноста анализата на значењето да се потпира врз сопственото современо јазично чувство и да се избегне опасноста од работењето со категориите кои во јазичниот систем во одредениот период сè уште не биле доразвиени, и обратно, да се респектираат категориите кои денес постојат само во ретки остатоци.⁴ Уочувањето на местото кое го зазема лексичката единица во јазичниот систем, на нејзините односи со другите единици од системот, дава цврста основа за надминувањето на ограничувањата поради тематиката на сочуваниите споменици како и на ограничените можности за натамошното проширување на ексцерпцијата.⁵

Претпазливост изискува и работата со грчките извори. Иако претставуваат драгоценa помош при анализата на значењето, сепак не можеме да претпоставуваме потполна еквивалентност. Треба да се зема предвид можното влијание од страна на оригиналот, буквалноста, одн. слободата на преводот, можноста за по-

² В. Десподова, Лексиката на Добромировото евангелие, Македонистика 1, 1977, 5–96; Г. Георгиевски, Кратовско евангелие. Палеографски и фонетски приказ, МЈ 22, 1971, 87–100; истиот, Акцентските знаци и местото на акцентот во Кратовското евангелие, МЈ 23, 1972, 45–53; истиот, Поглед врз морфологијата на Кратовското евангелие (Деклинација), Македонистика 1, 1977, 135–147; К. Бицевска, Јазикот на Карпинскиот апостол, Скопје 1977 (магистерска работа); во тек е работата врз лингвистичкиот опис и издание на Радомировото евангелие (Р. Угринова–Скаловска и З. Рибарова).

³ Види на пр. J. Kurz, Církevněslovanský jazyk jako mezinárodní kulturní (literární) jazyk Slovanstva, Čs. přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, 13–35, каде е цитирана и богата литература.

⁴ За оваа проблематика во врска со прашкиот Slovník jazyka staroslověnského види J. Kurz, Dnešní stav přípravných prací pro vydání slovníku staroslověnského jazyka a problematika jeho zpracování, Slavia 22, 1953, 300–310 и дискусијата на истиот автор на конференцијата за речникот на ссл. јазик и етимол. речник на слов. јазици одржана во Либлице 1955, Slavia 24, 1955, 123–145.

⁵ За проблематиката поврзана со работата врз нецелосно потврдениот лексички систем и за можностите на неговото воспоставување види најново I. Němec, Rekonstrukce lexikálního vývoje, Praha 1980.

стоење на варијанти во грчкиот текст итн.⁶

2. Само доволно широка материјална база од квалитетно собран и соодветно подреден материјал може да створи претпоставки за применувањето на соодветните методи при лексикографската обработка и да служи како основа за сигурна документација.

Денеска нашиот лексикален архив содржи околу 550 000 ливчиња подредени во азбучна, предметна (според редоследот на зборовите во ракописот), грчко—старословенска и помошна (со упатни ливчиња) картотека. Начинот на ексцерпцијата — се применува методот на лексички полна (одн. релативно полна) ексцерпција — обезбедува од ексцерпираниите текстови да се извлечат сите зборови во сите нивни значења и форми во кои се среќаваат во изворите.

Бидејќи досега обезбедената материјална база количински сè уште ја сметаме за недоволна, засилено се работи на пополнувањето на лексикалниот архив. Освен квантитативното зголемување постојано го имаме предвид и квалитативното подобрување на структурата на картотеките, т. е. се има предвид пропорционалноста во застапеноста на одделните временски отсеци и книжевните школи, како и разновидноста на лексиката со оглед на тематската, стилската и др. припадност што се обезбедува преку соодветниот избор на изворите. На пр. решивме картотеката на апостолите да ја дополниме со уште еден текст од 14 век, *Верковиќевиот апостол*, бидејќи од тој век досега немаме ексцерпирано ни еден апостол. Секако дека ова не била единствената причина за вклучувањето на споменатиот текст меѓу изворите за Речникот, текстот морал да ги издржува и другите критериуми применувани при изборот на изворите.

Ексцерпцијата се одвива по тематски области за да можат паралелно да се ексцерпираат спомениците со идентична содржина. Сега се довршува ексцерпцијата на библиските текстови, а по нејзиното завршување, како втора етапа на работата; би требало да се пристапи кон ексцерпцијата на литургиските текстови итн. За да биде ексцерпираниот материјал прегледен, составен е индекс на заглавните зборови кој постојано се дополнува.

Бидејќи за натамошната работа од голема важност е не само точноста и полноста на ексцерпцијата, туку и можноста за лесна и едноставна манипулација со материјалот и прегледноста на картотеките, обрнуваме внимание и на доуточнувањето на правилата за ексцерпција доколку секојдневната пракса сигнализира дека постои таква потреба. Со тоа се трудиме да ги отстраниме евент. недоследности, односно двозначни постапки, кои би можеле подоцна да ја кочат работа-

⁶ За грчкото влијание врз стсл. види R. Večerka, Vliv řečtiny na staroslověňštinu, LF 1971, со податоци за литературата на предметот.

та. Таква потреба за доучоување на правилата ни се покажува на пр. во компаративната ексцерпција.

3. При размислувањето за лексикографската концепција поаѓаме од становиштето дека теоретските сознанија треба да се применат врз материјалот на цсл. јазик од македонската варијанта со уважување на неговите специфичности и да се доведат во согласност со карактерот на речникот, т. е. да се одберат такви лексикографски решенија кои ќе бидат најпогодни, како со оглед на обработуваната лексика, така и со оглед на опсегот на речникот и неговата намена.

Нашиот Речник концепциски се надоврзува на *Slovník jazyka staroslověnského* што го издава ЧСАВ⁷ кој од формална и техничка страна може да служи како насока при обработката и структурата на речничката статија.⁸ Тоа од една страна овозможува да ги користиме придобивките на лексикографската пракса како и теоретската разработка на одделните специфични лексикографски проблеми во врска со прашкиот речник, но од друга страна надоврзувањето на овој речник не ја исклучува потребата самостојно да се разработуваат одделните лексикографски проблеми и да се бараат најадекватни лексикографски решенија со кои ќе дојдат до израз особеностите на лексиката на македонските цсл. ракописи.

Теоретското решавање на основните лексикографски прашања кои се однесуваат на дефинирањето на зборот како лексикографска единица, определувањето на значењето на зборот, односот на значењето и формата на лексемот итн. создава претпоставки за изнаоѓањето на адекватните решенија во конкретниот речник.

Проблемите, на чија подетална разработка се усредоточуваме се однесуваат пред сè на специјалните случаи кои се јавуваат при определувањето на заглавниот збор, на начините на лексикографската обработка на единиците кај кои самостојноста, одн. несамостојноста на лексичкото значење не е евидентна без подлабока анализа и на прецизирањето и конкретизирањето на некои проблеми во врска со формалната структура на речничката статија.

Зборот како лексикографската единица најчесто е и лексиколошка единица. Но во одделни случаи, што зависи од карактерот на речникот и од материјалот што го донесуваат изворите, во речник може да се поместат и такви лексикографски единици кои теоретски гледано не се лексиколошки единици, или обратно, со оглед на намената, опсегот и сл., речникот може да не ги вклучува сите расположиви зборови. Подготвуваниот речник ќе ги вклучува сите расположиви

⁷ I. A—Ń, Praha 1966; II. K—O, Praha 1973; seš. 25–33, Praha 1973–1979.

⁸ Тоа е воедно и заклучок донесен на заседанието на Меѓународната комисија за Речник на општословенскиот литературен (црковнословенскиот) јазик во Загреб, 1–2. 9. 1978. Види известување во MJ 29, 1978.

единици извлечени со ексцерпцијата, вклучувајќи ги и личните и месните имиња. Освен тоа нема да ги одбегнува и некои од изразите за кои можеме да се посомневаме дали навистина биле составен дел на лексичкиот систем (т. нар. коруптели). Причини за ваквата постапка има повеќе: пред сè секогаш не сме во можност со сигурност да одлучиме дали се работи за препишувачка грешка или употребата на неочекуваниот збор на даденото место е предизвикана од други причини: може да се работи за индивидуален неологизам или погрешна интерпретација на местото од страна на препишувачот итн. Непостоењето на други потврди на дадениот збор може да биде предизвикано и со ограниченоста на нашиот материјал и конечно, некои од т. нар. коруптели можат да бидат интересни потврди за промените во граматичкиот и лексичкиот систем на цсл. јазик.⁹

Горереченово не значи дека во речникот треба да се објаснува секоја грешка во текстовите. Обработувачот треба да се раководи од јасно поставени критериуми за да не се пречекори границата меѓу речникот и интерпретацијата на текстот, што секако не би било пожелно. Ќе се објаснуваат само такви зборови кои изискуваат подетална анализа. Со оглед на интерпретативската функција на речникот пожелно е погрешно предадените зборови да се наведуваат на крајот на онаа статија каде што спаѓаат по својата формална страна.

За самостојни лексикографски единици (заглавни зборови), пак, ќе се сметаат оние зборови кај кои можноста да се сооднесат со добропотврдените единици од системот (однос кон зборовите образувани на ист начин, кон зборовите со иста основа, однос кон синонимите итн.) сигнализира дека нивното функционирање во дадениот лексички систем како самостојни лексички единици е или неоспорно, или многу вероватно, или барем можно.¹⁰

На пример во самостојна речничка статија ќе го обработуваме зборот ЛАПЪКА кој се чита во Добрм Лк 21,2: **вѢДЪ ЖЕ ЕТЕРЖ ВЪДОВИЦЪ : ОУБОГЪ : ВЪМѢТАНЦЪ ДЪВЪ ЛАПЪЦЪ** (грч. λεπτά δύο) наместо вообичаеното **ДЪВЪ ЛЕПТЪ** Зогр Мар Ас Крат 4ЕвМак, или **ЦАТЪ** Рад Добрј, **мѢРЪ** Сав. Иако нашата ексцерпција не дава доволно податоци за значењето на зборот, од формална страна тој добро се вклучува во јазичниот систем и на неговата употреба во значењето »јаболко«¹¹ недвосмислено укажуваат дијалектолошките податоци.¹¹

⁹ Види на пр. J. Kurz, Vižďь ědi, vižďь ěchai Lk 5,4 (nepřímé svědectví o odstraňování velkomoravských prvků v opisech stsl. textů na slov. jihu), Kapitoly ze syntaxe a morfologie staroslověnského jazyka, Praha 1972, 155-158.

¹⁰ Спор. I. Němec, o. c.

¹¹ Види Б. Конески, Белешки за Добромировото евангелие, Прилози на МАНУ. Одделение за лингвистика и литературна наука, I, 1-2, Скопје 1976, 8.

Свесни сме дека во конкретните случаи не е секогаш лесно да се поведе остра граница меѓу писарска грешка и употребата на самостојна лексичка единица. Тоа можеме да го илустрираме со примерот **ЗАБЪДЪ** кој се чита во Слечч II Кор 6,5: **ВЪ ЗАБЪДЪХЪ** спрема **ВЪ ЗАБЪДЪНИХЪ** во сите други паралелни ракописи (Ожр Струм Карп Верк). Издавачот на Слечч Г. А. Илјински ова го смета за обична грешка на преписувачот настаната поради испуштањето на еден слог.¹² Истата интерпретација ја презема и *Slovník jazyka staroslověnského* кадешто зборот се наоѓа под заглавието **ЗАБЪДЪНИЕ** со забелешка »per errorem«.¹³ Иако можноста за писарската грешка тука не се исклучува, сепак, исто така е можно и сосема прифатливо дека се работи за два различни начина на творба на глаголска именка кои реално постоеле во јазичниот систем.

Самостојноста на лексичкото значење не е секогаш евидентна. Посебно внимание бараат случаите кога без претходна подлабока анализа не може да се определи дали се работи за лексикализирана форма на зборот одн. лексикализиран состав, или за парадигматска форма на зборот, одн. за слободен состав. При тоа сме свесни дека не е можно однапред во детали да се предвиди проблематиката на секој конкретен случај, но важно е да се постават такви правила кои ќе овозможат единство во принципот и во пристапот кон разгледуваната појава. За основни критериуми треба да се сметаат оние кои произлегуваат од особените на јазичниот систем, но помош можат да дадат и грчките еквиваленти, текстолошки-те варијанти итн.¹⁴ Критериумот за правилноста на решението треба да се бара во совпаѓањето на повеќе поставени критериуми.

Претходно теоретско разгледување и образложен избор на одбраното лексикографско решение бара на пр. обработката на прилошките состави. Конкретниот начин на нивната лексикографска обработка треба да произлегува од оценката за степенот на диференцираноста на значењето на составот во целост од поединечното значење на составните елементи, како и од уочувањето на присутноста на формалните промени кои обично се најочлив белег на завршениот процес на адвербијализацијата.¹⁵

При лексикографската обработка на предикативите треба да се земе предвид фактот дека формалното разликување на предикативните и атрибутните при-давки со помош на сложените и именските форми е понова работа и според тоа

¹² Слечченский апостол XII века, Москва 1912, XXVI.

¹³ Том I, 628.

¹⁴ Сп. ја деталната и многу инструктивна разработка на овие проблеми со оглед на старочешкиот материјал во *Staročeský slovník. Úvodní stati. Soupis pramenů a zkratek*, Praha 1968, особено 27–29.

¹⁵ Види на пр. J. Jahn, *Slovanské adverbium*, Praha 1966.

предикативите обично стојат во потесна врска со придавката отколку со прилогот.¹⁶

Проблем може да претставува и уочувањето на лексичката самостојност на глаголските придавки кои формално се совпаѓаат со истозвучните партиципни форми на глаголот. Вклучувањето на партиципите меѓу придавките обично е по-пратено со појавување на нови значењски компоненти кои ги нема глаголот и со губење на некои парадиматски значења (глагол. род, време), спор. на пр. **МОЏЪНЪ** **силен**, **НЕГАСИМЪ** *кој не може да се изгасне* итн. Уочувањето на овие и други моменти ќе дава насока при лексикографската обработка на глаголските придавки.

Исто така изедначен пристап бара обработката на повратните глаголи, посебно оние кои имаат како рефлексивна, така и неререфлексивна форма. Со оглед на различните функции на рефлексивната глаголска форма треба да се одреди кои рефлексивни форми ќе се обработуваат во самостојни статии, кои во заедничка неререфлексивно-рефлексивната статија, како и случаите кога рефлексивната форма ќе се обработува во неререфлексивната статија.

Лексикографската обработка на фразеолошките состави изискува претходно да се изврши нивна класификација и со оглед на различните типови фразеолошки состави да се определи начинот на нивната обработка. При тоа се поставува прашањето колку ќе биде практично секаде да се задоволува теоретски оправданото барање составите да се обработуваат кај зборот кој е семантичко јадро на составот, и тоа со оглед на семантичката и фразеолошката преоптовареност на одредените зборови, како што се на пр. **ДЪНЪ**, **УЛОВЪНЪ** и др. И за вакви случаи треба претходно да се определат конкретни правила за да се сочува потребната единственост и доследност.

Се чувствува потреба од прецизирањето на критериумите при обработката на зборовите со негативниот префикс **НЕ-**, на делумните хомоними, како и на некои други случаи каде постои можност за различен пристап кон разледуваната појава.

Во сиве овие случаи се работи прво за оценка на степенот на самостојноста на лексичкото значење и во зависност од тоа да се избере најпогодниот начин на лексикографска обработка.

Се трудеме тука накратко да покажеме во кои насоки се одвива натамошната работа врз Речникот на македонските цсл. ракописи во Скопје и да набележиме некои лексикографски проблеми чија подетална разработка се покажува како неопходен предуслов за успешната работа врз Речникот.

¹⁶ За употребата на сложената и именската форма на придавката види на пр. J. Kurz, *K otázce doby vzniku slovanských adjektiv složených a jejich původního významu*, *Studie ze slovanské jazykovědy*, Praha 1958, 211–219.

Sažetak

PROBLEMATIKA PRIPREMNIH RADOVA
NA RJEČNIKU MAKEDONSKIH CRKVENOSLAVENSKIH RUKOPISA

Odjeljenje za povijest makedonskog jezika pri Institutu za makedonski jezik u Skoplju izdalo je 1978. godine *Probni svezak Rječnika makedonskih crkvenoslavenskih rukopisa* koji je pružio mogućnost provjere dosadašnjih principa rada i ujedno je dao poticaj i nove perspektive daljnjem radu.

U sadašnjoj fazi rad na Rječniku se usmjerava na osiguranje uvjeta za njegovu izradu. Rad se odvija paralelno u nekoliko pravaca: produbljivanje poznavanja jezičnog sistema odraženog u makedonskim crkvenoslavenskim rukopisima, osiguranje materijalne baze za Rječnik, teorijska razrada leksikografske koncepcije.

Kao bitan preduvjet za uspješan rad na planiranom Rječniku pokazuje se potreba detaljnije teoretske razrade nekih leksikografskih problema koji su u općim crtama spomenuti u *Probnom svesku*.

SLOVO

31

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA U ZAGREBU

ZAGREB 1981.

S L O V O

**ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA
»SVETOZAR RITIG«
Instituta za filologiju i folkloristiku, p.o. Zagreb**

Izlazi jedanput godišnje

UREDNIŠTVO: 41000 ZAGREB, DEMETROVA 11

BROJ: 31

**Urednički odbor:
ANICA NAZOR, MARIJA PANTELIĆ,
JOSIP TANDARIĆ**

**Glavni urednik:
ANICA NAZOR**

**Odgovorni urednik:
BISERKA GRABAR**

**Tehnički urednik:
JOSIP MILIĆ**

**Lektor tekstova na hrvatskom jeziku:
ZRINKA VUKOVIĆ**

**Korektori:
JASNA VINCE, ANICA VLAŠIĆ-ANIĆ**

**Ovaj broj časopisa »Slovo« izlazi uz financijsku pomoć Republičke zajednice za znanstveni rad
SR Hrvatske, SIZ-VII.**

Tisak: Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb, 1982.